

Людмила Теліженко, Олександр Ратушний

Сумський державний університет

Ситуація людини XXI ст.: глобалізаційні виклики і європейський досвід відповідей

У статті аналізується негативний вплив техногенної цивілізації на розвиток людини як цілісності. Концептуальною позицією дослідження є трансдисциплінарне уявлення про те, що людина як цілісність єдина з усіма своїми умовами, з усім світом. Надання переваги тільки зовнішнім умовам людини, пов'язаним із технічним прогресом, призвело до її занепаду та саморуйнування як цілісності.

Мета дослідження полягає в тому, щоб показати причини руйнування цілісності людини сьогодні. Особлива увага приділяється аналізу сучасних умов існування людини, пов'язаних із процесами глобалізації та стрімкими, негативними змінами в усіх сферах життя суспільства, що перебуває в стані тотальної кризи. Відмічається, що такі умови хаотизують внутрішні процеси людини, «розщеплюють» її як цілісність, руйнують увідповіднення з іншими людьми. Сповнена сумнівами, не маючи перспективи розвитку та мети, така людина, як і все суспільство, втрачає майбутнє.

Робиться висновок про те, що сьогодні ситуація людини є критичною. Необхідною є негайна переорієнтація всіх сфер життя суспільства на розвиток людини, гармонізацію всіх її сутнісних сторін як цілісності. Першочерговими повинні бути зміни в державній політиці, у законодавстві щодо прав людини, у системі освіти й науки. Наголошується, що ключова роль у подоланні сучасної антропологічної кризи належить ученим, які, використовуючи досвід ЄС, здатні створити нове наукове поле для полілогу та пошуків оптимальних шляхів виходу з ситуації. Особливо продуктивним є трансдисциплінарний підхід, який активно розвивається європейськими трансдисциплінарними школами та центрами. Цей підхід долає розрив між суб'єктом і об'єктом пізнання, людиною і світом та формує новий світогляд людини нового суспільства. Такі можливості трансдисциплінарного підходу цілком відповідають завданням сучасних вишів.

Ключові слова: людина, цілісність, гармонія, умови, ситуація, глобалізація, трансдисциплінарність

Lyudmila Telizhenko, Oleksandr Ratushnyi

Sumy State University

The situation of the human in the XXI century: globalization challenges and European experience of responses

The paper analyzes the negative impact of technogenic civilization on the development of a human as integrity. The conceptual position of the research is the transdisciplinary idea that a human as integrity is one with all his/her conditions, with the whole world. Giving preference only to the external conditions of a human associated with technical progress led to his/her decline and

self-destruction as integrity.

The purpose of an investigation consists in showing the reasons of the destruction of human integrity today. Particular attention is paid to the analysis of the modern conditions of human existence associated with the processes of globalization and rapid, negative changes in all spheres of the life of a society in a state of total crisis. It is noted that such conditions chaotize the internal processes of a human, "split" him/her as integrity, destroy the harmonization with other people. Filled with doubts, lacking development prospects and goals, such a human, like the whole society, loses the future.

It is concluded that today the human situation is critical. It is necessary to immediately reorient all spheres of life of the society towards human development, harmonization of all his/her essential aspects as integrity. Changes in the public policy, human rights legislation, education and science must be a priority. It is noted that the key role in overcoming the modern anthropological crisis belongs to scientists who, using the EU experience, are able to create a new scientific field for polylogy and the search for optimal ways out of the situation. The transdisciplinary approach, which is actively developed by European transdisciplinary schools and centers, is particularly productive. This approach overcomes the gap between the subject and the object of cognition, between man and the world, and forms a new worldview of man in a new society. Such possibilities of the transdisciplinary approach fully correspond to the tasks of modern universities.

Keywords: human, integrity, harmony, conditions, situation, globalization, transdisciplinarity

Вступ.

Людина в умовах техногенної цивілізації. На початку XVII ст. відомий класик, який став свідком зародження цивілізації нового типу, пророче сказав: «За людину страшно мені» (Полевой, 1837). З тих пір минуло багато часу: відбулися грандіозні науково-технічні відкриття, з'явилися комп'ютери, Інтернет, можливою навіть стала амбітна мета колонізувати Марс. Та одночасно з цим відбувалися негативні антропологічні процеси, що руйнували людину, визнану класичною наукою вінцем природи, а християнством – вершиною Божого творіння. Замість розвитку людського в людині, розкриття власного потенціалу та другого, духовного народження, незрозуміла сама для себе людина разом зі все новими технічними досягненнями почала перетворюватися на найбільшу для себе загрозу. XX ст., протягом якого відбулося більше 200 війн, у тому числі дві світові, підтвердило занепад людини техногенної цивілізації. Постмодерну як умонастрою суспільства, що почало торгувати інформацією і новими технологіями, це дозволило винести людині як родовій істоті смертний вирок: «можна ручитися – людина зникне, як зникне обличчя, зображене на прибережному піску» (Фуко, 1994). XXI ст. оптимізму в ситуацію людини не додало. У змінених умовах замість антропологічної кризи вчені почали констатувати появу ознак вже антропологічної катастрофи.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати вплив на людину умов існування в сучасному глобалізованому, техногенному світі, здатних викликати в ній небезпечні, деструктивні процеси, та проаналізувати можливі шляхи виходу людини з критичної для неї ситуації. Дослідження передбачає використання аналітичного підходу до вивчення умов існування людини, а також ідей і методів постнекласичної антропології, зокрема уявлення про єдність людини і всіх умов її буття як суб'єкт-об'єкту єдність.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню трансформації людини і суспільства в XXI ст. присвячені роботи таких вчених, як Дж. Агамбен (2011), І. Бек (2011), Л. Г. Дротянко (2011), Н. М. Сухова (2018) та інших. Роботи цих науковців стосуються різноманітних аспектів катастрофічного

стану сучасної людини, проте з цілком раціональної точки зору, що в таких умовах відбувається з людиною, єдність людини і світу.

Результати дослідження.

Глобалізаційні умови людини XXI ст.: нові загрози. Зміненими умовами, що прискорили негативні антропологічні тенденції в суспільстві XXI ст., стали насамперед глобалізаційні процеси, пов'язувані із перерозподілом світу та встановленням нового світового порядку, а відповідно – зі впливом міжнародних організацій і капіталу ТНК, послабленням суверенітету національних держав і появою глобальної інформаційної інфраструктури, експансією західної культури та її цінностей у всі регіони світу тощо. В наше суспільство, поряд з його розширеними ЗМІ та ідеологією руху в Європу, з відкритими кордонами і потоками через них людей, товарів, капіталу, це привнесло жорстку конкуренцію, безробіття, боротьбу за виживання, а отже страх за найближче майбутнє. Причина в тому, як констатує Нобелівський лауреат з економіки Дж. Стигліц (2003), що для країн з підірваною економікою та багатими природними ресурсами (до числа яких належить і Україна) глобалізація «обернулася катастрофою» (с. 11), оскільки фінансова залежність від МВФ надає їм «присмак нової форми колоніалізму» (там же), а багаті природні копалини стають прокляттям, зумовлюючи для країни в кінцевому результаті величезну нерівність (Стигліц, 2020). Сьогодні цю думку продовжує у новій книзі засновник і президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб, стверджуючи, що в умовах пандемії COVID-19 нерівність стала ще більш різкою, поглибивши «вже раніше існуючі умови нерівності скрізь і завжди», ставши «великою нерівністю», яка ускладнила нерівність у прибутках, багатстві й можливостях» (Шваб та Маллере, 2020). Показово, що за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН (2021) рівень бідності в Україні тільки за перше півріччя 2020 року зріс із 41 % до 51 %.

Характерними є і зміни в сфері захисту прав людини, які під впливом процесів глобалізації почали трансформуватися не на користь людини, викликаючи в неї відчуття

беззахисності. Третє покоління прав людини, що з'явилися в другій половині ХХ ст. з глобалізаційними тенденціями, отримали назву колективних (право нації і народу на самовизначення, право на мир, на економічний розвиток тощо) та стали вважатися вищими по відношенню до індивідуальних прав, часто обмежуючи та вступаючи з ними в протиріччя. Але ж «якщо колективні права призводять до обмеження прав окремої людини, то це означає, що цілі, які об'єднують таку спільність, є антигуманними і протиправними» (Дашковська, 2017, с. 42).

Під впливом глобалізації перебуває і вітчизняна правова система, про яку Б. Г. Розовський (2018) сказав так: «Ми живемо у спотвореному, алогічному, витканому із взаємовиключних протиріч суспільстві, якому людина від самого початку фактично протипоставлена, а у осіб, покликаних управляти цим суспільством, права рука не знає, що робить ліва. ... Під псевдополітичним приводом сталося страшне: при конструюванні норм права і подальшому відправленні правосуддя за буквою закону з поля зору законодавців, суддів і учасників процесу рангом нижче випала людина як індивідуальність, творець, новатор...» (с. 164, с. 168).

До сучасних викликів глобалізації з усіма її негативними наслідками додається ще й те, що вона вступає в нову свою фазу – постглобалізацію, коли замість очікуваного планетарного поширення інститутів високорозвиненого суспільства, орієнтованого на людину і її блага, на взаємозбагачення культур і практику життя за універсальними цінностями, відбувається перехід до мережі локальностей, однією з яких стала Україна. Проте всі ці локальні утворення як наслідок попередніх процесів, що все ж не привели до становлення однополярного світу, конституюються транснаціональними/транслокальними потоками, що продовжують зберігати в них властивості глобальності. Тобто глобальне, що раніше розумілося як планетарне і сприймалося як щось далеке, тепер стало локальним, безпосередньо дотичним до кожного з нас, особливо в умовах пандемії COVID-19. Як сказав Клаус Шваб у згадуваній книзі, аналізуючи стан світу

на 2020 рік, «ніщо ніколи не повернеться до «порушеного» почуття нормального життя, яке переважало до кризи, тому що пандемія коронавірусу знаменує собою фундаментальний переломний момент у нашій глобальній траєкторії» (Шваб та Маллере, 2020). «Нинішня система зламана і не підлягає ремонту... Це «зламаний шлях», що потребує «Великого перезавантаження». Воно буде означати «вторгнення урядів», що «вирішать... переписати деякі правила гри, дати нове визначення суспільного договору і постійно підвищуватимуть свою роль». Тепер «національні держави роблять можливим глобальне управління (одне йде за другим)» (Шваб та Маллере, 2020).

Як зміниться ситуація людини у нових умовах – це відкрите питання. Але очевидність сьогоденних змін на всіх рівнях соціуму без їх зрозумілого пояснення у пересічної людини викликає інтуїтивне відчуття нової небезпеки.

Деформаційні зміни ціннісної свідомості та стану людини. Щоб зрозуміти з цілком раціональної точки зору, що в таких умовах відбувається з людиною, яка ні морально, ні фінансово, ні якимсь іншим чином не була готовою до такого стрімкого потоку негативних подій, слід звернутися до тієї ж науки, з появою якої як рушія всіх прогресів і почалися страхи за неї (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант). Адже спершу класична наука винесла за дужки все, що стосувалося людини, вважаючи її другорядною та зосереджуючи увагу тільки на природі як ледь не єдиній умові її існування (класична раціональність). А з кінця ХІХ ст., коли суспільство вразила антропологічна криза і необхідним став поворот до неї, квантова фізика і психоаналіз з усіма його модифікованими видами (некласична раціональність) посприяли тому, що людина-Я тепер була піднесена над світом, ставлячись до нього як середовища, яким вона може розпоряджатися як завгодно, реалізуючи себе. І тільки в останній чверті ХХ ст., з відкриттям нелінійних процесів самоорганізації складних систем (постнекласична раціональність), стало зрозуміло, що людина в світі не є ані другорядною, ані первинною. Вона включена в нього і єдина з ним як цілісність. Це означає, що сутність людини, якої немає поза її цілісністю, є нічим іншим, як

єдність людини і її умов. Більше того, така сутнісна єдність людини і світу, з точки зору вже трансдисциплінарності, забезпечена неспостережуваним середовищем як Третім, у яке включене все суще і з яким вона виявляється єдиною. Та саме це і є той науковий кут зору, який знімає завісу нерозуміння катастрофічної ситуації сучасної людини, цілісність якої, що називається «на очах», руйнується – і вона протиставляється і собі, і всім своїм умовам, втрачаючи опору у власній сутнісній глибині.

Якщо середовище, у якому перебуває людина (соціальне, економічне, політичне, правове та ін.), як це було показано, постає хоча б у її власному сприйнятті як невідповідне її життєвим потребам чи навіть вороже по відношенню до неї, вона втрачає можливість гармонізувати себе як цілісність на всіх рівнях свого буття. Хаотизуються її внутрішні процеси (думки, почуття, ставлення тощо), руйнується увідповіднення людини з її зовнішнім середовищем та іншими людьми. У такому стані як гіперскладна система вона починає «розщеплюватися», втрачати цілісність та ізолюватися від усього світу як власної повноти. А це робить людину слабкою, безенергійною, розбитою жахами і сумнівами, не здатною боротися за своє існування як порядок. Її майбутнє стає примарним, а руйнівні процеси, що все зростають, починають наближати людину до межової точки нестійкості, коли фізично вона ще існує, але більше не має можливості жити енергією свого середовища. Ні про розвиток такої людини, далекої від рівноваги, ні тим більше про її духовне еволюціонування як самоперевершення не може бути й мови – навпаки, така людина стрімко наближається до смерті як стану межової ентропії. Тобто, хаос зовнішніх подій, у який занурюється людина, здатен ставати її власним хаосом, що руйнує її як особистість, позбавляючи будь-яких оптимістичних перспектив.

Сьогоднішня ситуація – це не перший виклик, з яким зіштовхнулася людина, але на відміну від усіх попередніх він є більш небезпечним. Справа в тому, що в суспільстві традиційно існували моральні норми та історично вироблені правила, дотримання яких забезпечувало стійкість гармонійного стану людини, що уберігав

її від саморуйнування. Ключову роль у цьому відігравала релігія, яка формувала вищі цінності, задавала моральний вектор розвитку як єдино безпечний для виживання людини й суспільства, визначала ідеали та вказувала на мету як благо. Можливо, в цьому й полягає таємниця одвічного для людства існування релігії. Проте сьогодні устаї релігії підірвані. А в традиційній для нас вірі відбувся черговий її внутрішній поділ без будь-якого пояснення його значення для особистості, окрім як для держави, що тільки віддалило сучасників від релігії як специфічного джерела духовності та знань про себе.

Одночасно зі змінами в релігії відбувається деформація моральності як форми суспільної та особистісної свідомості, яка вимагає від кожного неухильного дотримання внутрішніх принципів універсального характеру. Невід'ємна від духовності, об'єднуюча між собою людей і суспільства моральність, без якої людина втрачає в собі власне людське, а людство перетворюється на недорід, сьогодні все активніше витісняється розділяючою все і всіх мораллю розпусти, зневаги та насилля. Тому релігія і моральність як історично сформована основа самозбереження та саморозвитку людини перестають ідентифікуватися як обов'язкове, вище та невід'ємне від неї самої.

На жаль, у сучасних умовах освіта й наука теж перестають бути стримуючим фактором занепаду людини. Моральність більше не вважається ознакою її освіченості чи розвитку, а поняття «духовність» і взагалі відсутнє у державних стандартах освіти всіх рівнів, що вказує на її відчуженість від людини. Показовим є і постійне скорочення у вищих кількості та обсягу дисциплін гуманітарного циклу, призначених формувати в молоді систему базових загальнолюдських пріоритетів і цінностей, насамперед любов як принцип буття. У той же час така світоглядна дисципліна, як філософія, більшістю освітніх програм продовжує орієнтуватися на вивчення багатоміжових метанаративів, не приділяючи достатньої уваги осмисленню сутності людини, зокрема в контексті постійно оновлюючих наукових знань про неї. При цьому продовжує з'являтися безліч самих

філософій (соціальна філософія, політична філософія, філософія медицини, філософія права, філософія спорту, філософія публічного управління та ін.) без розуміння їх власної основи – людини як цілості та єдності з усіма її умовами.

Та особливе занепокоєння викликає те, що гуманітарна складова, як і вся система сучасної освіти, не відповідає науковим знанням про людину та її можливості VI технологічного укладу, що розпочався приблизно з 2010 року і характеризується розвитком когнітивних, освітніх, соціогуманітарних технологій, нанобіотехнологій, пов'язаних з медициною, фармацевтикою, генною інженерією, штучним інтелектом, цифровими технологіями тощо. Очікується, що «становлення нового технологічного укладу буде супроводжуватися інтелектуалізацією виробництва, переходом до безперервного інноваційного процесу в більшості галузей і безперервної освіти в більшості професій. Здійсниться перехід від економіки масового виробництва до економіки знань, від суспільства масового споживання до суспільства розвитку, в якому найважливіше значення матимуть науково-технічний та інтелектуальний потенціал, а також вимоги до якості життя і комфортності середовища існування. У структурі споживання домінуюче становище займуть інформаційні, освітні, медичні послуги. Це зумовлює провідне значення для модернізації економіки науки, освіти та охорони здоров'я, які є базовими галузями нового технологічного укладу» (Глазьев, 2013, с. 202–203). Тобто, VI технологічний уклад пов'язаний насамперед з людиною як ключовою умовою свого становлення, що повинно забезпечити авторитет держави, її безпеку та процвітання всього суспільства. Цим шляхом і йдуть розвинені країни світу, які працюють над створенням умов для переходу до нового технологічного укладу, зокрема через зміну системи освіти: перехід до безкоштовної освіти, фінансово-матеріальне стимулювання іноземних студентів, забезпечення фахівців робочими місцями після закінчення навчання тощо (Німеччина, Великобританія, Данія, Нідерланди, Австралія). Водночас у науці формується принципово нове академічне поле, яке виходить за дисциплінарні межі,

намагаючись подолати фрагментацію наукових знань про людину і світ та забезпечити більш повну картину, здатну об'єднати множину різних знань про них, природничих та соціогуманітарних одночасно. На думку Клауса Шваба, сьогодні саме такої картини «відчайдушно потребують особи, які приймають рішення» (Шваб та Маллере, 2020).

Показово, що у розвинених країнах значна увага приділяється вивченню як позитивних антропологічних ефектів, так і побічних негативних, можливих із запровадженням нових інформаційно-комунікативних технологій, насамперед для армії та військових. У зв'язку з цим країни відкрито демонструють роботу по створенню «універсального солдата», використовуючи для цього науково-технологічні досягнення та вказуючи, які з них для людини, в даному разі військового, є небезпечними (Комітет з етики Міністерства оборони Франції, 2020).

В Україні про перехід чи створення умов для VI технологічного укладу мова майже не йде. Ба більше, між наукою, науковими відкриттями, пов'язаними з людиною, і освітою/освіченістю людини (випадково чи, можливо, закономірно), виник розрив. З одного боку, маємо справу з «інформаційним вибухом», науковим виробництвом специфічної інформації, осмисленої щодо людини як знання про неї, а з іншого боку – з «інформаційним голодом» самої людини, позбавленої можливості скористатися нею як цінною для служіння суспільству й державі чи навіть для звичайного розуміння себе як складності. Це під сумнів ставить не тільки успішність та процвітання країни, а і її майбутнє у глобалізованому світі, що обов'язково позначиться на долі кожного українця.

У такій ситуації «маленька», пересічна людина не відчуває себе захищеною та не знає, як оцінити її власні ризики чи переваги. У її свідомості це тільки посилює занепокоєння, втрату відчуття безпеки, хвилювання за найближче майбутнє, а вся сфера знань, насамперед гуманітарних, починає сприйматися розділеною на профанне і сакральне. Тобто, як своєрідний поділ на тривіальні знання «зайвої» людини (Ліотар, 1998) суспільства нано-, біо-, інфо-, когнотехнологій (NBIC-технологій),

що за відсутності знання самих правил гри приречена програти, і знання сильних світу цього, повноцінних учасників інформаційних ігор та технологій, які, ігноруючи будь-які моральні наративи, прагнуть підкорити собі весь світ. Така ситуація порушує навіть хворобливу логіку постмодерну, за якою в постіндустріальному, інформаційному світі виграти може тільки той, хто володіє найціннішим – інформацією, рівний доступ до якої – правило чесної гри, забезпечити яке повинна держава (Ліотар, 1998, с. 150).

Висновки

Отже, аналіз ситуації людини XXI ст. показує, що вона є не тільки небезпечною, а в нашому суспільстві ще й критичною, близькою до точки неповернення руйнівних антропологічних процесів, здатних підірвати основи розвитку суспільства й держави, прирікаючи їх на занепад та руйнування. Тому сьогодні вкрай необхідними є трансформація державної політики, законодавства у сфері прав людини, системи освіти й науки, спрямованих на забезпечення та розвиток людини як найвищої цінності – найважливішої умови виживання людства в умовах техногенної цивілізації.

Особливу відповідальність на себе сьогодні повинні взяти вчені, філософи, не байдужі інтелектуали, які володіють «проривними» знаннями про людину, про енерго-інформаційну складову її сутності та виникаючі у зв'язку з цим ще більші загрози,

ніж людство знало до цього. Тому, несучи відповідальність за сам факт наявності цих знань, сьогодні вони можуть і повинні створити нове наукове поле для полілогу та пошуку відповідей на сучасні питання й загрози щодо людини, зануреної в буття всіма своїми сутнісними сторонами. Зокрема, це може бути трансдисциплінарність, яка у порівнянні з традиційними підходами є не тільки нестандартним, нелінійним мисленням, виходом за межі окремих дисциплін та переосмисленням всього каркасу знань про людину й світ на більш високому науковому рівні, що долає розрив між ними як суб'єктом і об'єктом пізнання, а ще й моральною відповідальністю вчених перед ненародженими поколіннями. Це цілком відповідає завданню сучасних вишів, яке, відповідно до «Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи» (Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи, 1998), прийнятої на Міжнародній конференції з вищої освіти в жовтні 1998 року в Штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі й підписаної представниками 182 держав, полягає в тому, щоб вища освіта (ст. 5 і ст. 6) була адекватною очікуванням суспільства, служила виключно його інтересам, широко застосовувала трансдисциплінарний підхід, формуючи у студентів особливий світогляд мудрої та здатної любити людини нового суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Агамбен Дж. Ното sacer. Чрезвычайное положение. Москва: Европа, 2011. 148 с.
- Бек У. Что такое глобализация? Москва: Прогресс-Традиция, 2011. 304 с.
- Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи від 9 жовтня 1998 року. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901839539>.
- Глазьев С. Ю. Стратегия опережающего развития и интеграции на основе становления шестого технологического уклада. Партнерство цивилизаций. 2013. № 1–2. С. 195–232.
- Дашковська О. Р. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 11. С. 41–46.
- Дротянко Л. Г. Інформаційний простір і діалог культур в інтер'єрі XXI століття. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія: 36. наук. пр. 2011. № (1) 13. С. 5–8. Київ: НАУ.
- Ліотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Москва: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 160 с.
- Комітет з етики Міністерства оборони Франції. Прес-реліз від 12.08.2020. URL: https://www.defense.gouv.fr/salle-de-presse/communiqués/communiqué_le-comite-d-ethique-de-la-defense-publique-son-avis-sur-le-soldat-augmente.
- Розовский Б. Г. Мне стыдно быть юристом. *Економіка та право*. 2018. № 1. С. 163 С. 5–8.183.
- Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. *За перше півріччя 2020 року рівень бідності в Україні зріс із 41% до 51*. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000254>.
- Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные тенденции. Москва: Национальный общественно-научный фонд, 2003. 304 с.
- Стиглиц Дж. Ю. Рост или рецессия: к чему готовиться? *Финансист*. 2020. № 199. URL: <https://issuu.com/financialuniversity/docs/199>

Сухова Н. М. Антропологічна катастрофа глобалізованого світу: освітній вимір. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія: 36. наук. пр. 2018. Том 27. № 1. С. 117–121. Київ: НАУ.

Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-Петербург: А-сад, 1994. 408 с.

Шваб К., Маллере Т. COVID-19: Великая перезагрузка. 2020. URL: <https://www.litlib.net/bk/135579/read>.

Полевой Н. А. Вильям Шекспир. Гамлет. 1837. URL: http://www.azlib.ru/p/polewoj_n_a/text_0010oldorfo.shtml.

REFERENCES

Aghamben, Dzh. (2011). Homo sacer. Chrezvychnajnoe polozhenye [Homo sacer. State of emergency]. Moskva: Evropa [in Russian].

Bek, U. (2011). Chto takoe ghlobalyzacyja? [What is globalization?]. Moskva: Proghress-Tradycyja [in Russian].

Vsesvitnja deklaracija pro vyshhu osvitu dlja KhKhI stolittja: pidkhody i praktychni zakhody vid 9 zhovtnja 1998 roku [World Declaration on Higher Education for the 21st Century: Approaches and Practices of October 9, 1998]. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/901839539>.

Ghlazj'ev, S. Ju. (2013). Strateghyja operezhajushhegho razvytyja y yntegracyy na osnove stanovlenyja shestogho tekhnologhycheskogho uklada. Partnerstvo cyvylyzacyj [The strategy of advanced development and integration based on the formation of the sixth technological order. Partnership of Civilizations]. 1–2, 195–232 [in Russian].

Dashkovsjka, O. R. (2017). Evoljucija prav ljudy ny pid vplyvom procesu ghlobalizaciji [The evolution of human rights under the influence of globalization]. *Zhurnal skhidnojevropejskogho prava*, 11, 41–46 [in Ukrainian].

Drotjanko, L. Gh. (2011). Informacijnyj prostir i dialogh kuljtur v inter'jeri KhKhI stolittja [Information space and dialogue of cultures in the interior of the XXI century]. *Visnyk Nacionaljnogho aviacijnogho universytetu*. Serija: Filosofija. Kuljturologhija: Zb. Nauk. pr. (1) 13, 5–8. Kyiv : NAU [in Ukrainian].

Lyotar, Zh.-F. (1998). Sostojanye postmoderna [Postmodern state]. Moskva: Ynstytut eksperymentalnoj socyologhyy; Sankt-Peterburgh: Aletejja [in Russian].

Komitet z etyky Ministerstva oborony Franciji. Pres-reliz vid 12.08.2020 [Ethics Committee of the French Ministry of Defense. Press release from 12.08.2020]. Retrieved from <https://www.defense.gouv.fr/salle-de-presse/communiqués/communiqué-le-comite-d-ethique-de-la-defense-publie-son-avis-sur-le-soldat-augmente>.

Rozovskij, B. Gh. (2018). Mne стыдно бытj jurystom [I'm ashamed to be a lawyer]. *Ekonomika ta pravo*, 1, 163–183 [in Russian].

Instytut demografiji ta socialjnykh doslidzhenj imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrajinj. Za pershe pivrichchja 2020 roku rivenj bidnosti v Ukrajinj zris iz 41% do 51. [MV Ptukha Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. During the first half of 2020, the poverty rate in Ukraine increased from 41% to 51]. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/UA/Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000254>.

Styghlyc, Dzh. Ju. (2003). Ghlobalyzacyja: trevozhnye tendencyy [Globalization: Alarming Trends]. Moskva: Nacyonalnyj obshhestvenno-nauchnyj fond [in Russian].

Styghlyc, Dzh. Ju. (2020). Rost yly recessyja: k chemu ghotovytsja? [Growth or recession: what to prepare for?]. *Fynansyst*, 199. Retrieved from <https://issuu.com/financialuniversity/docs/199> [in Russian].

Sukhova, N. M. (2018). Antropologhichna katastrofa ghlobalizovanogho svitu: osvitenij vymir [Anthropological catastrophe of the globalized world: educational dimension]. *Visnyk Nacionaljnogho aviacijnogho universytetu*. Serija: Filosofija. Kuljturologhija: Zb. Nauk. pr. 27 (1), 117–121. Kyiv: NAU [in Ukrainian].

Fuko, M. (1994). Slova y veshhy. Arkheologhyja ghumanytarnykh nauk [Words and things. Archeology of the Humanities]. Sankt-Peterburgh: A-sad [in Russian].

Shvab, K., & Mallere, T. (2020). COVID-19: Velykaja perezagruzka [COVID-19: Great reboot]. Retrieved from <https://www.litlib.net/bk/135579/read> [in Russian].

Polevoj, N. A. (1837). Vyljjam Shekspyr. Ghamlet [William Shakespeare. Hamlet]. Retrieved from http://www.azlib.ru/p/polewoj_n_a/text_0010oldorfo.shtml.

Telizhenko Lyudmila

PhD., Assoc Prof., <http://orcid.org/0000-0003-4558-513X>, Ltelizhenko@mail.ru

Ratushnyi Oleksandr

PhD., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-3525-0953>, o.ratushnyj@pgm.sumdu.edu.ua